

»Čeprav to še ni dokazano«: značilna diskurzivna gesta sodobnega institucionalnega rasizma

POVZETEK: V članku smo poskušali dokazati, da sodobni rasizem za svoje delovanje ne potrebuje več rase in da se ideološka logika, značilna za klasični rasizem, uporablja tudi za ideološke obsodbe drugačnosti, ki se jih običajno ne prišteva med objekte rasizma. Pri tem smo izhajali iz značilne diskurzivne geste »čeprav to še ni dokazano«, ki smo jo našli v nedavnem medijskem diskurzu in v diskurzu medicinskih, psihiatričnih in represivnih institucij v Sloveniji. Ta gesta označuje obrat v delovanju omenjenih institucij, ko le-te naletijo na drugačnost in svoje običajne načine delovanja zamenjajo z izrednimi. Ko obravnavajo drugačnost, institucije delujejo brez konkretnih dokazov, na podlagi fantastične nevarnosti, ki jo predstavlja drugačnost. Ta nevarnost je ideološko predstavljena kot »nalezljivost«, ki bi, brez uvajanja »ustreznih« ukrepov, škodovala »zdravemu delu« družbe. Bolezni in telesne napake se morajo, po ideološki logiki rasizma, nujno pojaviti kot realne, telesne kazni za simbolne zločine drugačnih, zato institucije za rasistično dejavnost ne potrebujejo drugega dokaza kot drugačnost objektov rasističnega delovanja samih.

KLJUČNE BESEDE: rasizem, drugačnost, nevarnost, simbolni zločin, telo

1. Postrasni rasizem

Koncept rasizma, kot ga bomo uporabljali v pričujočem članku, je na prvi pogled lahko sporen, zato ga bomo za začetek podrobno definirali. Rasizem v ožjem pomenu besede zahteva raso kot načelo, na podlagi katerega lahko razlikuje, a klasično rasno razlikovanje (oziroma biološki rasizem) je več ali manj stvar preteklosti. Zakaj potem sploh še govorimo o rasizmu, zakaj vztrajamo pri tem konceptu, zakaj ga poskušamo uporabiti za obdelavo konkretnih primerov družbenega delovanja, ki na videz niso rasizmi? Odgovor na takšno vprašanje je: ker rasizem za svoje delovanje ne potrebuje rase. Rasizem je način razlikovanja in posledično družbene diskriminacije in hierarhizacije, ki v zgodovinskih okoliščinah globalnega kapitalizma opravlja strukturno pogojene delitve, nujne za nemoteno delovanje kapitalističnega svetovnega sistema, kot ugotavlja Wallerstein (1998: 115-134). V času kolonializma je bilo poglavitno razlikovalno načelo rasizma rasa – od tod tudi poimenovanje rasizem. Kasneje se je os razlikovanja premetila od biološke determiniranosti (oblika obraza, barva kože) h kulturni (prehrambenim in seksualnim navadam, načinom oblačenja, obnašanja, odnosu do dela in lastnine...).

Premik od rasnega k postrasnemu (kulturnemu) rasizmu je povezan s spremembami v ekonomski in ideološki strukturi svetovnega sistema. Na ravni ideologije danes govorimo o odprti družbi, svobodni izbiri identitet ipd., zato tudi rasizem ne nastopa kot razlikovanje glede na nekaj, kar je prirojeno in se ne da spremeniti, kot je barva kože, ampak glede na kulturo, ki naj bi bila posledica svobodne izbire, s čimer prikriva lasten obstoj (kulturni rasizem ne velja za rasizem) in naprti odgovornost za depriviligiran družbeni položaj depriviligiranim samim v smislu; revni/e so, ker sami/e tako hočejo, ker so leni/e ali nesposobni/e (ne pa zaradi svoje etnične ali rasne pripadnosti). V prehodu iz kolonializma v individualistično družbo se spremeni tudi ideološka struktura rasizma in načelo kulture nadomesti načelo rase kot osnovna os razlikovanja (Balibar 1998: 20-26). Še zmeraj govorimo o rasizmu zato, da bi poudarili, da gre pri kulturnem rasizmu za podobno ideologijo in podobno delovanje kot pri biološkem, čeprav se ne naslanja več na raso. Lahko bi sicer govorili o kulturalizmu, a želimo ohraniti politično konotacijo, ki jo vsebuje koncept rasizma.

Druga težava, ki jo predstavlja uporaba koncepta rasizma, je, da nameravamo analizirati tri precej različne primere razlikovanja – enega s področja seksualnosti, enega s področja uživanja prepovedanih drog in enega s področja »problema prebežništva«, od katerih je le zadnji primer klasičnega rasizma kot odpora do tujosti, pri prvih dveh pa gre za razlikovanje »naših«, se pravi »pravih« Slovencev in Slovenk, ki so »umazani« ali »nenormalni«, od »zdravega jedra družbe«, razlog za to pa je »problematično« obnašanje (kultura), ki odstopa od »normalne« kulture. Kot bomo videli kasneje, rasizem deluje podobno v vseh treh primerih, in če bi jih obravnavali posebej kot primere homofobije, nestrpnosti do drugačnih življenjskih slogov in rasne diskriminacije, bi spregledali podobnost diskurzivnih in konkretnih oblastnih postopkov v vseh treh primerih. Smisel tega, da vse tri primere obravnavamo kot simptome enega procesa, ki ga imenujemo rasizem, je tudi v tem, da pokažemo, da sodobni rasizem ne deluje več nujno skozi načelo rase ali naroda, ampak na podlagi obnašanja, navad, vedenjskih vzorcev – kar tukaj z eno besedo imenujemo kultura¹, ter da gre pri tem za enoten proces, ki ga spremlja značilna ideološko-diskurzivna logika. Ta zelo obsežno definirani rasizem bi lahko nadomestili tudi z besedo nestrpnost, a tudi tu bi naleteli na nove težave, ki so, po našem mnenju, večje od tistih, s katerimi se srečujemo, če ostanemo pri konceptu rasizma. Koncept nestrpnosti namreč nosi psihološko konotacijo. Če govorimo o nestrpnosti, se težko izognemo definicijam rasizma kot psihološkega pojava, ki izvira iz predsodkov, ki se zaradi nevednosti ali slabih čustev (strahu, sovraštva) »porajajo« v glavah ljudi, tu pa nameravamo govoriti o rasizmu kot specifični ideologiji, ki ima svojo (althusserjevsko rečeno) materialno eksistenco v različnih diskurzih, vednostih in institucijah; v našem primeru v medicinskih, kriminoloških in psihiatričnih. Izhajamo torej iz nasprotnega izhodišča kot teorije nestrpnosti. Individualnih nestrpnih dejanj nimamo za izvore rasizma, ampak poskušamo iskati ideološko logiko, ki je skupna individualnim primerom rasizma in jih določa neodvisno od psiholoških dejavnikov tistih, ki se znajdejo na poziciji subjekta-izvrševalca/ke oziroma izrekovalca/ke rasizma. To je še drugi razlog, zakaj vztrajamo pri konceptu rasizma.

Z izborom primerov, ki se ponavadi obravnavajo kot ločene oblike nestrpnosti, in z njihovo analizo skozi enoten koncept rasizma bomo skušali pokazati, da različne diskriminacije povezuje enotna ideološka logika, ki jo lahko analiziramo z iskanjem značilnih diskurzivnih gest, ki predstavljajo problematična mesta v delovanju ideologije, mesta, na katerih se običajno delovanje ideologije »zmoti« in obrne. Ideološki diskurz ob stiku z drugačnim, kot bomo videli kasneje, obrne svojo logiko in sproži zahtevo po institucionalnem delovanju, drugačnem ob običajnega. Razlikovanja, ki so ideološka podlaga vsakokratnih rasizmov, se vzpostavijo ravno v teh posebnih pogojih, ko logika ideologije in institucij, ki velja za neoznačene, preide v rasistično logiko, s katero se obravnavajo označeni in označene. Rasizem je del vladajoče ideologije, a ima svojo, specifično logiko, ki se sproži ob stiku z drugačnim, nenormalnim (glede na dominantne kulturne vzorce). Konkretni, institucionalni rasizem v delovanju upošteva logiko rasizma kot ideologije in zato deluje diskriminatorno – za »drugačne« veljajo drugačna pravila, institucije jih obravnavajo drugače kot »normalne«. V članku si bomo ogledali le eno izmed mnogih oblik delovanja rasizma kot ideologije, oziroma specifičen način, na katerega rasizem zahteva posebno obravnavo (ki je nasprotna običajnemu delovanju represivnih, medicinskih in psihiatričnih institucij) za drugačne oziroma nenormalne.

2. Nevarnost in izredno stanje

Prva dva primera bomo vzeli iz množičnih medijev, tretjega pa si bomo izposodili iz spremne besede Bogdana Lešnika k Foucaultovi (1998) *Zgodovini norosti*. Množični mediji imajo veliko vlogo pri vzpostavljanju ideološke legitimizacijske podlage, na kateri rasistično delovanje represivnih, medicinskih in psihiatričnih institucij obvelja za običajno, pravilno, upravičeno oziroma neproblematično. Najbolj očiten primer je prav t. i. »begunska kriza«, ki so jo ob prelomu tisočletja v Sloveniji sprožili in ohranjali množični mediji in s tem skušali legitimizirati zapiranja, deportacije in policijsko nasilje nad »ilegalnimi« prebežniki. V času te krize je bil v Delu objavljen članek *Težja pot do azila*. Že naslov nam pove, da je pot do azila (za »ilegalce«) očitno prelahka in da bo postala (oziroma mora postati) težja. Še bolj zanimiv je nadnaslov: *Nevarnost prenašanja bolezni*. Nevarnost je uvedena že na samem začetku in predstavlja ideološko rdečo nit članka. Begunci in begunke so nevarni, to je določeno kot dejstvo, o katerem se ne razpravlja oziroma se razprava začenja šele na podlagi te apriorne »resnice«, ki je članek nikjer ne poskuša izpodbijati ali dokazati. Sam članek je poročilo s tiskovne konference, na kateri je »vodstvo notranjega ministrstva predstavilo vladna ukrepa, s katerimi naj bi še bolj zaježili ilegalne migracije.« (Hojnik 2000: 9) Nevarnost, ki jo predstavljajo ilegalne migracije, je tako huda, da zahteva »izredne razmere«, kar pomeni, da v ideološkem diskurzu pride do kratkega stika, da je porušena običajna argumentacija, ki predvideva navajanje razlogov in utemeljevanje določenih dejavnosti, preden se te začnejo. Ker gre v našem primeru za hudo nevarnost, se ta logika obrne – delovanje je pred dokazovanjem svoje upravičenosti. Najpomembnejši stavek članka je zato: »Kot opozarja zdravstveni inšpektorat, obstaja nevarnost prenašanja smrtno nevarnih bolezni, čeprav jih dosedaj pri prijatih ilegalcih še niso odkrili.« (Dušič v

Hojnik 2000: 9, poudaril P. K.) Gre za popolno nasprotje običajnega medicinskega postopka, kjer se najprej raziščejo simptomi in kasneje govori o nevarnosti bolezni – tu nevarnost obstaja še pred odkritjem kakršnihkoli bolezni. Podobno je obrnjena logika medijskega diskurza; medijski preplah in svarjenje pred nevarnostjo bi bila v običajnih razmerah na mestu šele, ko bi zdravniki in zdravnice ugotovili prisotnost nalezljivih bolezni pri dovolj velikem številu prebežnikov in prebežnic, ne pa še pred enim samim odkritjem bolezni. Rasizem uvede »izredne razmere« in deluje znotraj njih. To so razmere, v katerih običajno, racionalno razmišljanje in delovanje nadomesti strah pred apriorno in absolutno nevarnostjo, ki zahteva takojšnje ukrepanje, ki je v nasprotju z običajnimi postopki represivnih in medicinskih institucij. V pogojih soočenja s tujim pade racionalnost omenjenih strok, nadomesti jo obramba pred fantastično nevarnostjo. V članku lahko preberemo tudi naslednji stavek: »Dušič je javno opozoril na nevarnost v postopkih s prebežniki in predlagal dodatna sredstva za nakup ustreznih zaščitnih mask in druge opreme.« (Hojnik 2000: 9) S tujci in tujkami se torej ravna kot da bi bili radioaktivni, vse njihove človeške lastnosti se zreducira na (nedokazano) možnost prenašanja bolezni. Bolezni, ki naj bi jih prenašali begunci in begunke, **morajo** obstajati, o tem ne dvomijo ne citirani strokovnjaki, ne avtor članka v Delu. Le še odkriti jih je treba. Značilni elementi rasizma, ki jih lahko najdemo v članku so sledeči: tujost se enači z nevarno boleznijo, ki bo okužila zdrave domačine in domačinke; tujci in tujke so dehumanizirani in zreducirani na svojo domnevno bolezen; tujci in tujke nimajo besede, namesto njih govorijo strokovnjaki, zaposleni v represivnih institucijah; nevarnost, ki jo predstavljajo tujci in tujke, sproži izredne razmere in izredne ukrepe.

Drugi primer prihaja s televizije. Del enega izmed Tednikov na TV Slovenija (16. 10. 2003) je bil prispevek o nevarnostih jemanja ekstazija. Beseda je nanese tudi na poškodbe možganov, kjer so ustvarjalci oddaje za mnenje prosili zdravnika, strokovnjaka za zastrupitve. Ta je povedal, da poškodb možganov pri tistih, ki so bili zaradi prevelikega odmerka ali stranskih učinkov ekstazija privedeni v bolnišnico, niso odkrili, »vendar to ne izključuje možnosti lažjih poškodb možganov, ki jih s temi pregledi nismo ugotovili.« Poškodbe možganov kot posledico uživanja ekstazija, je, tako ali drugače, **nujno** odkriti. Za odkritje nenormalnosti v telesih uživalcev drog bo medicina, če bo potrebno, tudi spremenila svoje postopke, prilagodila načine preiskav, skratka, storila vse, da se (naknadno) dokaže, da so strah pred nevarnostjo prepovedanih (ilegalnih, kot so ilegalni tudi imigranti) drog in preganjanje, zapiranje in drugi diskriminatorni postopki proti njihovim uživalcem in uživalkam, upravičeni. V tem primeru so žrtve rasizma »domačini in domačinke«. Uživanje drog večinoma (vsaj v Sloveniji) ni povezano z rasno ali etnično pripadnostjo – tisti, ki »pri nas« uživajo ekstazi, niso problematični/e zaradi svoje etnične ali rasne pripadnosti. A vseeno lahko v prispevku iz Tednika najdemo podobne rasistične elemente kot v članku o boleznih prebežnikov in prebežnic. Omenjena je nevarnost za »zdravi del družbe«, kot problematično se izpostavlja, da mladi hodijo na rave, namesto da bi bili v šoli, in da zaradi jemanja drog država dolgoročno izgublja delovno sposobne ljudi, zaradi česar naj bi se v prihodnosti zmanjšala produktivnost. Razlika med obema primeroma je le v tem, da tokrat nevarnost prihaja od »znotraj«, namesto od »zunaj«, da sami sebe (in svoje možgane) uničujejo tisti, ki

bi lahko postali normalni in produktivni državljani in državljanke (medtem, ko je ta možnost »ilegalcem in ilegalkam« odvzeta, saj so predmet sovraštva in represije ravno zato, ker prosijo za azil in zahtevajo običajne človeške in državljanske pravice), zaradi česar je problem uživancev in uživalk drog v očeh diskriminativnih ideologij še toliko bolj tragičen. Uživanci in uživalk ekstatizija v omenjeni oddaji prav tako niso prišli do besede, namesto njih so govorili strokovnjaki. Prispevek je izzvenel v podobnem tonu kot članek o prebežniških boleznih – stanje je kritično, potrebujemo izredne ukrepe. V sami ideološko-diskurzivni logiki med obema tekstoma ni bistvenih razlik, obadva vsebujeta nevarnost, diskurzivno gesto »čeprav to še ni dokazano«, opise »pokvarjenosti« (ne v moralnem, temveč v telesnem smislu, kot degeneriranosti) tistih, ki so označeni za nenormalne... Razlika je le v teži obsodbe in strogosti oziroma krutosti kazni. Nenormalnim, ki so vsaj etnično in raso neoporečni, se v institucijah nadzovanja in kaznovanja godi malce bolje kot tujcem in tujkam, kajti v primeru prvih je ilegalno le njihovo početje, v primeru drugih pa njihova eksistenca sama. Uživanci in uživalk drog le počnejo ilegalne stvari, medtem ko so prebežniki in prebežnice ilegalni sami po sebi. »Domači« drugačni ogrožajo »normalne« zgolj s svojim obnašanjem, medtem ko so »nas« »tujci« ogrožajo zgolj s tem, da obstajajo. Iz tega lahko razberemo, da etnična ali raso drugačnost nista nujno osnova za rasistično razlikovanje oziroma, da »tujost« ni nujno raso-etnična, da v primeru nenormalnega vedenja tudi »naši in naše« lahko postanejo »tujci in tuje«, da pa so rasistične obsodbe in sankcije hujše za tiste, ki niso »prave« etnično-rasne pripadnosti.

Tretji primer »čeprav...« povzemamo po Bogdanu Lešniku. Lešnik navaja »dva učbenika, ki pripadata lokalnemu znanstvenemu diskurzu o homoseksualnosti.« (Lešnik v Foucault 1998: 260) V *Socialni patologiji* je homoseksualnost prikazana kot nevarnost, kot ukrep pa je predlagana negativna označenost homoseksualnosti, ki naj bi preprečila pretirano širjenje homoseksualnosti.

»Asubjektivni« znanstveni diskurz streže nekemu velikemu projektu, ki se opira na nekaj, kar po svoji provenienci ni ne asubjektivno ne znanstveno (v pomenu, ki meri na verodostojnost), temveč je v Freudovskem pomenu besede *fantazija*. Pokazati je mogoče tudi na retoričen prijem, s katerim projekt v tem diskurzu zavlada: avtorja sicer zapišeta »nemara«, a s tem ne izrazita dvoma v projekt, narobe, dopustita zgolj dvom, da njuna predpostavka drži, stigmatizacijo pa priporočata že zato, *ker morda drži*. (Lešnik v Foucault 1998: 262, poudaril P. K.)

Beseda »nemara« deluje podobno kot v naših primerih »čeprav«. Podobno je predpostavljena nevarnost za normalne dele družbe, ki ni vprašljiva ali predmet razprave in proti kateri se je treba braniti s stigmatizacijo in izključevanjem nenormalnih. »Čeprav« pomeni le vprašljivost določene partikularne nevarnosti (ali begunci in begunke res nosijo bolezen?), ne pa nevarnosti na splošno (nekaj nevarnega in umazanega prav gotovo nosijo). To, kar Lešnik imenuje »projekt«, tu imenujemo ideologija rasizma, ki deluje na podlagi fantastične nevarnosti in skozi diskriminacijo.

Lešnik nadaljuje s primerom iz učbenika *Psihiatrija*, kjer avtor v zvezi s homoseksualci zapiše: »Največjo veljavo ima čim večji penis; velik penis ima zanje prav magično moč kot najpomembnejši simbol moškosti.« (Lokar v Lešnik v Foucault 1998: 262) Te

trditve »ne podkrepi z nobenim virom ali podatkom, ki bi ji dal »znanstveno težo«; to bi tudi težko storil, saj gre zgolj za fantazijo [...]« (Lešnik v Foucault 1998: 262) V tem primeru diskurzivna gesta »čeprav...« umanjka, a je odsotnost vira ali dokaza za tako smelo trditev prav tako pomenljiva.

Poudariti moramo, da pri rasističnem »projektu«, za katerega so značilne omenjene diskurzivne geste, ne gre za zaroto v smislu zavestnega ali intencionalnega izključevanja in diskriminacije, čeprav je le-to instiucionalizirano in organizirano. Fantastična nevarnost deluje na način ideologije, se pravi mimo zavesti izvrševalcev in izvrševalk rasističnega govora in ukrepov. Ti delujejo v »dobri veri«, oziroma je za njih nevarnost »realna« in projekt obrambe zato upravičen. Če bi šlo za zaroto proti drugačnim, v kateri je nevarnost zgolj izgovor za z zavestnimi interesi motivirano diskriminacijo in represijo, bi lahko pričakovali, da bodo izvajalci in izvajalke diskriminacije za seboj zabrisali sledi, ne pa da spregledajo tako očitne dokaze neracionalnosti svojega početja, kot so diskurzivne geste »čeprav...«. »Čeprav«, ki ostaja vsem na očeh, nam pove dve stvari. Kot prvo, rasistično delovanje je normalno, običajno delovanje ob soočenju z »nenormalnostjo«. Ne gre za zaroto pokvarjenih strokovnjakov in strokovnjakinj z zlimi nameni, ampak za delovanje, ki je v takih primerih predvideno in ideološko upravičeno. Kot drugo, nam primeri »čeprav« povejo, da gre pri soočenju z drugačnostjo za izredne razmere, ki jih sproži grožnja nevarnosti, ki je realna in dejanska. Če nevarnost ne bi delovala kot ideologija in sprožala ideološkega učinka lastne realnosti, če bi bila le zavestno orodje v rokah ciničnih strokovnjakov in strokovnjakinj, bi lahko pričakovali, da bodo ti zlorabili racionalno logiko, ki velja za običajno delovanje represivno-medicinskih strok; da bodo na skrivaj okužili prebežnike in prebežnice z nevarnimi boleznimi ali v postopku medicinske preiskave pokvarili možgane uživalcev in uživalk drog ter si tako preskrbeli dokaze za nevarnost in se lotili izvrševanja svojih zarotniških načrtov. V nasprotju z logiko zarote pa nevarnost, da postane realna, ne potrebuje vnaprejšnjih dokazov, dovolj je nenehno iskanje naknadnih. Ideološkega »projekta« rasizma ne omaje dejstvo, da njegovi izvrševalci in izvrševalke delujejo brez dokazov. Realnost nevarnosti je ideološka, zato je veliko bolj nevarna, kot če bi šlo za rasistično zaroto. Zarota v smislu podtikanja dokazov sploh ni potrebna, saj nevarnost za svojo prisotnost ne potrebuje dokazov. Nevarnost sproži izredne razmere, v katerih se običajno delovanje omenjenih institucij obrnejo na glavo. Dokazov o tem ni potrebno prikrivati, ostajajo kot opomini na izrednost razmer in upravičenost izrednega delovanja. Primeri »čeprav...« označujejo mesta, kjer prihaja do nevarnosti, izredne primere, v katerih se logika preiskave obrne na glavo.

Lešnik svoja primera na koncu komentira takole:

Znanost tu kratko malo distribuira *fantazijo kot vednost*, to se pravi, vključuje fantazijo v svojo distribucijo resnic. Ni to norost *par excellence*? Toda po drugi strani sama (konkretna) fantazija ni tako pomembna. Kot vidimo, je lahko ta ali ona; prvi zglede celo dopušča možnost, da »ne drži«. Ne popusti pa zahteva, da je potrebno pred njo ubraniti svet. Moralni projekt [...] ne temelji na kakšni določeni (skupni ali kolektivni) fantaziji, temveč na stalni nevarnosti, ki jo predstavlja zdaj ta, zdaj ona fantazija. (Lešnik v Foucault 1998: 263)

3. Telo kot mesto nevidne razlike

Značilno za vse našete primere je, da gre pri vseh za vračanje rasizma na področje telesa. Ko je kulturni rasizem nadomestil biološkega, je telo kot mesto razlikovanja za trenutek ostalo prazno. Kulturni rasizem telo ponovno kolonizira, le na drugačen način. Namesto v genih zapisane telesne in umske manjvrednosti, naravno določene z rasno pripadnostjo, sedaj rasizem išče bolezni, seksualne odklone in možganske okvare, se pravi stvari, ki se jih da v nasprotju z raso (ki je veljala za nespremenljivo usodo) preprečevati, nadzorovati in zdraviti. Sodobni rasizem torej zase zahteva pravico do posega v telesa nenormalnih (ki hkrati pomeni odvzem besede), do preiskovanja nenormalnih brez njihovega pristanka (tudi uživalci in uživalke ekstazijev so bili v bolnišnico, kot so nam povedali na televiziji, *privedeni*). Diskriminacija ne poteka več po vsem vidnih in očitnih oseh razlikovanja, kot je barva kože. Specializirane institucije tako dobijo glavno vlogo v obrambi družbe pred »nevidnimi« drugačnimi, ki se skrivajo med »nami« (težko je na prvi pogled odkriti uživalca ali uživalko drog ali homoseksualca) in »nas« želijo pokvariti, in obenem tudi velikanski manevrski prostor za svoje fantazije – če so uživalci in uživalke drog ali homoseksualci lahko na videz normalni, morajo temačne skrivnosti nositi v notranjosti svojih umazanih teles. Te umazanije so okvare, odstopanja od normalnosti, ki jih lahko odkrije le izurjeno oko strokovnjakov in strokovnjakinj s področij psihiatrije in medicine, za navadno oko so nevidne, zato si omenjene stroke prisvajajo glavno vlogo in zasluge pri odvrčanju nevarnosti, ki jih predstavlja drugačnost.

Poškodba možganov ali okuženost z nalezljivo boleznijo ne prineseta stigmatizacije sami po sebi. Samo imeti bolezen ni dovolj za oznako »nevaren/a za družbo« ali »družbeno neproduktiven/a« - bolezni postanejo družbeno nevarne šele, ko se manifestirajo v »tujih« telesih, v telesih ljudi, ki s svojim vedenjem ali svojo rasno-etnično pripadnostjo spadajo med tujce/ke. Pogoj za »družbeno problematičnost« oziroma nevarnost določenih skupin ljudi so odstopanja od normalnosti na področju odnosa do dela, lastnine, lastnega telesa ter pri seksualnih navadah in preferencah. Vse obravnavane skupine ljudi, ki so objekt rasistične ideologije in prakse, se pravi begunci/ke, uživalci/ke prepovedanih drog in homoseksualci/ke, se na tak ali drugačen način odtegujejo nadzoru represivnih institucij. Begunci in begunke ne spoštujejo meje, homoseksualci/ke se izognejo poroki in klasični družini, uživalci in uživalke prepovedanih drog nimajo delovne etike in se prepuščajo nezdravemu hedonizmu... Nespoštovanje dela, lastnine (tu so značilen primer Romi, ki so deležni medijskega in institucionalnega preganjanja zaradi nekonformističnega odnosa do zemlje in zasebne lastnine), seksualnih norm, institucije družine (če se spomnimo na referendum o oploditvi samskih žensk z biomedicinsko pomočjo) itn., so vse simbolni (in pogosto tudi konkretni, pravno sankcionirani) zločini proti družbenemu redu. Pravna in rasistična obsodba se pogosto prekrivata (homoseksualnost je bila dolgo časa protizakonita, »ilegalci in ilegalke« so še vedno ilegalni), a z (delno) ukinitvijo biološkega rasizma vlogo pregona in sojenja drugačnih nase prevzameta medicina in psihiatrija, ki pa pogosto delujeta skupaj s policijo (kot v primeru beguncev in begunk ali uživalcev in uživalk drog). Z odpravo apartheida, dekriminalizacijo homoseksualnosti

in podobnimi zgodovinskimi dosežki postaneta ideologija in politika rasizma veliko bolj sofisticirani, mehki in »človeku prijazni«. Namesto represije se čedalje bolj uveljavljajo celostni programi svetovanja, pomoči, preventive – nenormalnost je iz teme zapora premaknjena pod slepečo preiskovalno luč medicine in psihiatrije, ki nenormalnosti ne poskušata več fizično odpraviti, skušata jo pozdraviti. A ločenost nenormalnih od zdravega dela družbe ostaja. Begunci in begunke so zaprti v begunske centre in centre za odstranjevanje tujcev, narkomani in narkomanke imajo v zdravstvenih domovih, kamor hodijo po metadon, posebne vhode. Ko medicinske službe prevzamejo vlogo, ki so jo v časih biološkega rasizma imele institucije fizičnega nasilja, vloge ločevanja, getoiziranja in marginalizacije drugačnih, se spremeni tudi ideološka podlaga za te procese – zdaj so drugačni od normalnih ločeni zaradi skrbi za zdravstveno in moralno varnost normalne večine.

Simbolni zločini, ki jih s svojim delovanjem ali obstojem vršijo nenormalni in nenormalne, so (po logiki rasistične ideologije) deležni telesne kazni oziroma se manifestirajo v telesnih okvarah in boleznih. Preiskovanje teles nenormalnih je izsiljevanje, iskanje znakov krivde, ne dosti drugačno od iskanja čarovniških znamenj, neranljivih delčkov kože in hudičevih »tetoza« na telesih čarovnic v srednjem veku. Logika specifičnega rasizma, ki ga tu obravnavamo, rasizma, ki se vrača na telo, predvideva, da se **mora** nenormalno, sprijeno in nemoralno vedenje manifestirati v telesu kot bolezen ali napaka. Nenormalni in nenormalne morajo biti za svoje grehe telesno kaznovani; s hepatitisom, eksotičnimi boleznimi, AIDSom. Nenormalno vedenje, kršenje simbolnih zakonov, naj bi avtomatično prineslo telesno kazen. Ko so bolezni ali druge napake v telesih nenormalnih končno odkrite, postanejo podlaga za stigmatizacijo in izključevanje, obenem pa iste bolezni, odkrite pri normalnih ljudeh, ne pripeljejo do enakih obsodb in ukrepov – problematične in družbeno nevarne so le, ko se pojavijo pri nenormalnih kot realna kazen za simbolne zločine. Nenormalnost kot taka ne izvira iz telesnih nepopolnosti nenormalnih ljudi – telesna nepopolnost je le izgovor za diskriminacijo, ki se dogaja pod ideološkim okriljem fantastične nevarnosti. Sama nenormalnost se določa glede na odnos do simbolnega družbenega reda. Uživalec ali uživalka drog nista nenormalna in s tem nevarna zaradi svojih poškodovanih možganov, temveč zaradi samega dejanja uživanja drog, ki je nevaren za družbeno produktivnost. Poškodba možganov je njuna kazen in ideološka podlaga za nujnost njune podvrženosti preiskovalnim postopkom medicinskih in psihiatričnih institucij.

Z ideološkim mehanizmom nujne telesne kazni za simbolne zločine lahko pojasnimo diskurzivno gesto »čeprav...«. Ker nenormalnost prinese samodejno telesno kazen, je pri preiskovanju nenormalnih potrebna skrajna previdnost, ki je lahko apriorna oziroma ne potrebuje dokazov za svojo upravičenost. Telesna kazen za nenormalnost se mora pojaviti, v takšni ali drugačni obliki. Da medicina vzame nujnost telesne okvare ali bolezni za dejstvo (čeprav to ni dokazano), je dovolj, da se objekt preiskave vede nenormalno, da ne spoštuje simbolnega reda. Naloga medicine, psihiatrije in represivnih institucij je torej nenormalne najprej osamiti, da ne bi s svojimi boleznimi okužili še drugih, in potem s preiskavami odkriti, katera telesna kazen natančno jih je doletela. Četudi konkretnih bolezni omenjene institucije pogosto ne najdejo, to ne zamaje njihove

vere v upravičenost lastnega početja. Neizprosna ideologija rasizma jih žene naprej v uresničevanju očiščevalskega projekta, v odvrčanje večne nevarnosti, ki jo predstavlja nenormalnost. Naloga institucij, ki se ukvarjajo z nenormalnostjo, ni iskanje spoznanja na podlagi predhodnih dokazov iz realnosti, temveč iskanje naknadnih materialnih dokazov za upravičenost svojega represivnega delovanja, ki sledi apriornim sklepom o nevarnosti. Za razliko od preiskovanja normalnih ljudi, ki se v medicinske preiskave spuščajo le na lastno, prostovoljno željo, ko že kažejo simptome bolezni, gre v primeru nenormalnih za »preventivne akcije«, za preiskovanja, ki morajo bolezenske simptome šele najti. Četudi za to ni utemeljenega razloga (suma), mora tuje telo postati objekt preiskave, spet za razliko od normalnega telesa, ki se lahko, z malo sreče, preiskovalni mašineriji uspešno izogiba. Bolj natančno rečeno; normalni ljudje so mehanizmom družbenega nadzora in preiskovanja izpostavljeni vsakodnevno, a po malem, na delovnem mestu, ob rednih zdravniških pregledih, medtem ko se nenormalni in nenormalne nadzoru izogibajo – uživalci in uživalkе drog se skrivajo pred policijo, prebežniki in prebežnice prečkajo mejo mimo carine, homoseksualci se ne poročajo... Ker se izognejo rutinskemu družbenemu nadzoru, jih ta, ob »prijetju«, zgrabi toliko močnejše in poskuša iz njihovih teles izsiliti znake drugačnosti, prostemu očesu nevidne razlike.

4. Institucionalni rasizem

Medicinske, kriminološke in psihiatrične institucije so tiste, ki (s pomočjo množičnih medijev) določajo, kdaj je določena bolezen posledica nenormalnosti in zato nevarna, ki označujejo kršenje in nespoštovanje simbolnega reda kot družbeno škodljivo in ki takšna dejanja »ustrezno« kaznujejo. V ta namen nenehno izpopolnjujejo svoje postopke; v primerih, ki smo jih obdelali, se uvajajo zaščitne maske in iščejo novi načini preiskovanja možganov. Vse te postopke žene »volja« do določenih odkritij, do katerih (paradokсно, če upoštevamo običajno logiko raziskovanja) **mora** priti, da se upravičijo fantastična nevarnost in okrepi, ki jih spodbuja. Sama materialnost konkretnih primerov nalezljivih bolezni in podobnega je v omenjenih procesih drugotnega primera, ni tista, ki bi določala logiko odkritij in delovanja omenjenih institucij. Proces je ravno obraten: konkretni primeri ničesar ne pomenijo sami po sebi, ampak svoj pomen dobijo šele z umeščanjem v ideološko matrico fantastične nevarnosti, ki konkretnih primerov za dokaz svoje upravičenosti niti ne potrebuje, dovolj ji je slutnja, sum, *nevarnost*, da bolezni morda obstajajo. Ta ideološka matrica seveda ne more sama proizvesti realnih primerov, konkretnih dokazov za lastno upravičenost, ne more proizvajati realnih bolezni, zato se mora, ob pomanjkanju konkretnih dokazov, zatekati k ideološki zanki »čeprav to še ni dokazano«. S takšno diskurzivno gesto se emancipira od realnosti. Strokovnjaki in strokovnjakinje, ki se ukvarjajo z nenormalnostjo in njenimi posledicami za telesa nenormalnih, sicer ves čas preiskujejo konkretna telesa in iščejo čarovniška znamenja, a njihovih odkritij ne povezuje logika, ki bi jo narekovala spoznanja, temveč ideološka logika, katere učinek je, da deluje kot bolj realna od materialne realnosti same.

Institucionalni rasizem, kot smo mu bili priča v obdelanih primerih, ni posledica zlobe konkretnih strokovnjakov ali strokovnjakinj, napak v sicer korektnih strokovnih

postopkih ali zavestno motivirane, intencionalne zarote. To, da se običajni postopki ob stiku z drugačnostjo obrnejo, da ne delujejo več po običajni raziskovalni logiki realni objekt – spoznanje – delovanje, ni eksces, temveč običajno, spontano, rutinsko delovanje institucij zdravljenja in represije, ko te naletijo na drugačnost, ki zanje predstavlja nevarnost. Z drugimi besedami: normalno je, da omenjene institucije ob stiku z nenormalnostjo tudi same delujejo nenormalno, da uvedejo izredne razmere. Pri institucionalnem rasizmu ne gre za posamezne, izolirane primere neetičnega vedenja posameznikov in posameznik znotraj institucij, temveč za delovanje »v dobri veri«, spontano, avtomatizirano reakcijo institucij na drugačnost. Problematično zato ni toliko delovanje institucij v posameznih primerih, kot ideologija fantastične nevarnosti, ki določa in motivira takšno delovanje in ki drugačnost označuje za grožnjo ter deli ljudi na normalne in nenormalne. Normalnost in nenormalnost seveda nista naravni, samo-umevni, vnaprej dani kategoriji, ampak predvsem označujeta odnos do simbolnega družbenega reda. Nevarnost, ki jo predstavljajo nenormalni, poskušajo institucije v službi reda prikazati kot fizično ogrožanje družbe s takšnimi ali drugačnimi boleznimi (ali recimo, v primerih, drugačnih od tu obravnavanih, kot krajo delovnih mest – a tu gre že za rasizme, ki se ne vračajo na telo in niso naša tokratna tema), dejansko pa gre za nevarnost, ki jo predstavljajo redu samemu z nekomformističnim odnosom do seksualnosti, dela ali lastnine, se pravi, s kršenjem pravil reda, za katere so nalezljive bolezni le učinkovita metafora. Po drugi strani red nujno potrebuje nenormalne; kot, marksovsko rečeno, rezervno armado brezposelnih v ekonomskem smislu in kot negativno sliko vsega umazanega in slabega, na podlagi katere lahko gradi podobo dobre in zdrave družbe v ideološkem smislu. Nevarnost, ki jo predstavljajo nenormalni in nenormalne, red kroti z institucionalnim rasizmom, katerega upravičuje z ideologijo fantastične telesne (nalezljive) nevarnosti. V tej ideologiji so primeri nalezljivosti: eksotične bolezni, ki jih prenašajo begunci in begunke, homoseksualnost in droge, ki povzročajo odvisnost že po nekaj zaužitjih, v katere zdrave ljudi poskušajo zapeljati narkomani in narkomanke. Nevarnost, ki jo prinaša nalezljivost, je poglobitveni ideološki razlog za zapiranje, marginaliziranje in getoiziranje drugačnih – institucije želijo preprečiti, da bi ti s svojo nalezljivostjo okužili celo družbo, vsaj tako jim govori lastna ideologija, ki skriva, da jo je pravzaprav strah simbolnih zločinov nenormalnosti. Naivno bi bilo sicer domnevati, da so drugačni in drugačne nekakšno »izbrano ljudstvo«, ki bi ob ukinitvi institucionalnega rasizma »eksplodiralo« in revolucionarno spremenilo družbeni red – tudi takšna pričakovanja spadajo v red fantazije. Z gotovostjo lahko rečemo le, da je marginaliziranje določenih skupin ljudi nujen pogoj reprodukcije, ohranjanja ustaljenega reda, da se marginalizacija dogaja na podlagi ideologije fantastične nevarnosti in da ta za enega od načinov svojega uveljavljanja uporablja prisposodbo nalezljivosti. Večja nevarnost za ustaljeni red od kršenja njegovih simbolnih zakonov s strani marginaliziranih družbenih skupin bi bila egalitarnost, ureditev, v kateri nihče ne bi bil marginaliziran. Nevarnost, pred katero svari in v imenu katere deluje rasizem, ni osvoboditev te ali one konkretne marginalizirane družbene skupine ali družbeni učinki takšne osvoboditve. Institucionalni rasizem družbo predvsem varuje pred enakostjo.

Opombe

1. Seveda v Sloveniji in drugje rasizmi na način rase ali naroda še vztrajajo. V strukturnih spremembah rasizma ne prihaja do popolnih prelomov in čistih rezov, stare oblike rasizma vztrajajo ob novih. Tukaj nameravamo le pokazati, da v določenih okoliščinah rasizem lahko preseže raso in narod, da lahko deluje tudi na "naše" in da gre za podoben proces, kot v ob-sodbah in razlikovanjih, namenjenih "tujcem", oziroma, da "tujost" ni vedno od odvisna od rase ali etnične pripadnosti.

Literatura:

- Althusser, Louis (2000): *Ideologija in ideološki aparati države*. V: Althusser, Louis. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Balibar, Etienne in Immanuel Wallerstein (1998): *Race, nation, class*. London, New York: Verso.
- Foucault, Michel (1991): *Vednost-oblast-subjekt*. Ljubljana: Krt.
- Hojnik, Žarko (2000): *Težja pot do azila*. Delo, 15. 11., str. 9.
- Lešnik, Bogdan (1998): *Fragments o norosti, seksualnosti in sebi*. V: Foucault, Michel. *Zgodovina seksualnosti v času klasicizma*. Ljubljana: Založba /*cf.

Naslov avtorja:

Primož Krašovec, univ. dipl. sociolog kulture in novinar
Puterlejeva 49, Ljubljana
tel.: 041 41 41 14
e-pošta: primoz_krasovec@email.si

*Rokopis prejet maja 2004, revidirana verzija, sprejeta za objavo,
pa avgusta 2004. Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo
izvirni znanstveni članek s kvalitativno argumentacijo.*